

Anna Jungstrand: Vi saknar inte kunskap - utan insikt

2023-09-28 19:15

Sakprosa både är och är inte en ny litterär kategori. Varför behöver vi den? Sveriges första professor i sakprosa, Anna Jungstrand, ger sin syn på den centrala roll hon menar att den betydelseskapande sanningskonsten spelar i vår kultur.

För bara tio år sedan var det inte många i den svenska offentligheten som använde ordet sakprosa. Kultursidor, recensionstidskrifter och bibliotekens kategoriseringssystem nöjde sig med fackbok när det gällde litteratur som inte var skönlitteratur. Sedan hände något. Svenska Akademien breddade sin litteraturbevakning mot sakprosan, Sveriges Författarförbund bytte namn på sin sektion för sakprosa från fackbokssektionen till sakprosasektionen och i dagstidningarnas rubriker och ämnestrådar ökade successivt användningen av begreppet.

Influenserna tycks ha kommit från våra skandinaviska grannländer, främst Norge där världens första professur i ämnet inrättades för 15 år sedan vilket skapat livaktiga akademiska miljöer som stått i nära kontakt med litteraturpolitik och offentlighet. När Sverige nu inrättat sin första sakprosaprofessur enligt liknande modell är det med särskild inriktning mot den gestaltande och litterära sakprosan - biografi, historiografi, reportage, essä, kritik, läromedel, och så vidare. Varför? Att det estetiska uttrycket betonas i relation till sakframställning säger något både om genrernas ärenden och vad vi kan få syn på när det gäller deras funktion i samtiden.

För sakprosa generellt gäller att den oftast definierats utifrån sin gräns mot skönlitteraturen, som en normalprosa eller bruksprosa som fokuserar på information snarare än konstnärlighet, innehåll snarare än form. Johan Tønnesson, professor i sakprosa vid Universitetet i Oslo, spårar i *Hva er sakprosa* (2012) begreppet tillbaka till Rolf Pipping (1938) som beskriver sakprosan som en stilart som kan knytas till själva 'saken' eller ämnet och landar i att sakprosan

The screenshot shows a news article from Svenska Dagbladet. The headline reads: "Anna Jungstrand: Vad betyder det att människor mördats?". Below the headline is a photograph of Anna Jungstrand sitting at a desk in a library, surrounded by bookshelves. The article text below the photo reads: "Sakprosa både är och är inte en ny litterär kategori. Varför behöver vi den? Sveriges första professor i sakprosa, Anna Jungstrand, ger sin syn på den centrala roll hon menar att den betydelseskapande 'sanningskonsten' spelar i vår kultur." The article is dated 2023-09-28.

gör direkta yttringar om verkligheten. Därtill skiljer han den litterära sakprosan (förlagsutgivna texter med namngivna författare) från den funktionella sakprosan (offentligt tillgängliggjorda texter från privata aktörer eller institutioner/företag där författaren uppfattas som kollektiv).

I ett litteraturhistoriskt sammanhang är förstuds skillnaden mellan sakprosa och skönlitteratur ett tämligen nytt fenomen. Det är inte förrän de senaste århundradena som litteraturbegreppet försökt vrida ur prosan som något annat än litteratur. Den äldre litteraturen byggs till stora delar av brev, biografiska och essäistiska former. I *Att läsa prosa* (2020) resonerar Arne Melberg kring hur den historiska distinktionen prosa och poesi under 1900-talets modernism i stället omvandlas till en motsättning mellan faktalitteratur och fiktionslitteratur som vi fortfarande tenderar att hålla fast i trots att

upplösningen i dag är ett faktum i samtida genrer.

Frågan om en text är fakta eller fiktion är emellertid ogiltig.

Begreppet litterär sakprosa kan i ljuset av den historiska utvecklingen ses som något av ett uppror mot tanken på att sakprosa skulle vara motsatsen till skönlitteratur. Dubbelheten är central och en nyckel till texternas bärande kraft, även om den allt för ofta uppfattats som en oxymoron. Misstänksamheten mot genrer som både har en litterär ambition och samtidigt bygger sin legitimitet på att framställa sakförhållanden beror inte minst på en kvardröjande idé om en motsättning - att fakta och fiktion uppfattas som en enkel dikotomi. Frågan om en text är fakta eller fiktion är emellertid ogiltig, vilket jag ingående resonerat kring i *Det litterära med reportaget* (2013) och *Det dokumentära och litteraturen* (2020). För att bli relevant måste frågan om det dubbla anspråket omformuleras till hur och varför estetiska uttrycksmedel används för förmedling av fakta och verklighet. De kan inte avfärdas som ett sätt för sakprosan att krydda, utsmycka, förföra eller locka läsare.

I alla den litterära sakprosans genrer blir dubbelheten produktiv på olika sätt och det är hög tid att ta de litterära stilmedlen på lika stort allvar som de fakta som förmedlas. Särskilt eftersom sakprosan har en sådan särskild relation till det samhälle vi lever i. Skönlitteraturen ger insikt i människors villkor, men när det gäller det kollektiva minnet av historia och vetenskap så är det sakprosan - med sin direkta ambition att beskriva en gemensam verklighet och omvärld - som rör så många fler. Alla tar vi del av journalistisk rapportering, debatt, kritik, läromedel, akademiska texter och dokumentära skildringar på något sätt. De bygger tillsammans en gemensam (ofta lokal och nationell) plattform för offentlighet och diskussion och ökar i dessutom i betydelse som motvikt till tech-plattformarnas makt över informationsflödet.

Märkligare är förhoppningarna om att hårdare

faktagranskning och källkritik ska räcka för att bedöma verken, för att skilja den goda sakprosan från den försåtliga.

Ofta påtalas därför sakprosans viktiga roll i det demokratiska samhällsbygget som försörjare av tillförlitliga fakta och grund för bildning. Fokuseringen på fakta är kanske i sig inte märklig om vi betänker hur vår sanningsneurotiska tid tampas med frågor om hur det sanna, äkta och autentiska kan skiljas från det falska, fiktiva och missvisande. Märkligare är förhoppningarna om att hårdare faktagranskning och källkritik ska räcka för att bedöma verken, för att skilja den goda sakprosan från den försåtliga. Förståelsen för den litterära sakprosans verkliga bidrag till samhällsmedborgarnas självständiga kritiska tänkande (för att följa ett hegelianskt bildningsbegrepp) handlar snarast om att se hur texternas ärende och estetik korrelerar med insiktens process.

Ett exempel: Under Förintelsen mördades omkring 6 miljoner judar. Ett lika ohyggligt som otvivelaktigt faktum som når oss genom oräkneliga tillförlitliga källor. Ingen som genomgått det svenska skolsystemet kan säga sig vara ovetande - just denna formulering är hämtad ur en historiebok för årskurs nio. Men vad betyder det? Vilken insikt ger det mig? Dig? Just nu? I morgon? Beroende på sammanhang, historisk kontext, situation och perspektiv kan ett och samma faktum drabba oss alla olika, sätta igång olika slags rörelser. Dessutom är det aldrig en identisk insikt vi når när vi återvänder till ett och samma faktum gång på gång. Insikt innebär att kunskap aktiveras, fylls med mening i en dynamisk process. Här har den litterära sakprosan en roll att fylla, kanske tydligast formulerat av Sven Lindqvist när han beskrev sin verklighetssyftande prosa om metod som ett slags sanningskonst.

Kunskap saknades inte i Lindqvists 1990-tal - i dagens informationssamhälle än mindre.

Du vet redan tillräckligt. Det gör jag också. Det är inte kunskap vi saknar. Vad som fattas oss är modet att

inse vad vi vet och dra slutsatserna. Så inleder Lindqvist Utrota varenda jävel (1992). Förintelsens faktum framstår i boken inte som en unik händelse isolerad i 1900-talets historia, utan som en del i en större utvecklingslinje av europeisk rasistisk och kolonialistisk ideologi sedan 1400-talet, tämligen långt ifrån den lärobokskontext vi nyss befann oss i. Ett och samma faktum kan alltså ingå i många olika beskrivningar av verkligheten. Kunskap saknades inte i Lindqvists 1990-tal - i dagens informationssamhälle än mindre. Vem som helst med uppkoppling och kompass att undvika falska nyheter och trollfabrikernas irrbloss har möjlighet att komma åt fakta och kunskapsbanker på ett sätt som Lindqvist bara kunde drömma om. Problemet är inte tillgången, utan att vi måste sälla, granska, förhålla olika fakta till varandra och skapa helhet av fragment och delar.

Det här vet vi också egentligen redan och det intressanta med Lindqvist bok och många andra litterära sakprosaverk under 1900-talet är att denna medvetenhet blir meningsbärande genom litterära metanivåer i texten. Berättandet förmedlar fakta och bidrar samtidigt till den nödvändiga subjektiva perspektivering av dessa fakta som en sakprosatext innebär. Själva förutsättningen för hur fakta tolkas och ges mening kommuniceras alltså till läsaren, som i sin tur får möjlighet att bedöma inte bara dessa fakta utan även trovärdigheten i tolkningen av dem som helhet. I just Lindqvist-citatet finns även en tydligt uttalad medvetenhet om skillnaden mellan kunskap och insikt som kan vara värd att notera för att komma ännu närmare den litterära sakprosans ärende.

I dag finns en växande syn på kunskap som kontextuell och situationsbetingad inom många forskningsfält. Att betrakta kunskap som situerad innebär inte minst att fakta i sig själva, isolerade från sitt sammanhang, inte har någon bestämd betydelse. Den kanadensiske filosofen Bernard Lonergans tanke om insikt som mental process i *Insight: A study of human understanding* (1957) åberopas flitigt i forskning som intresserar sig för hur mänsklig intelligens skiljer sig från artificiell. Lonergan menar att vi inte enkelt kan säga att vi får kunskap direkt från

fakta - vi behöver insikt som ett slags lim för att fästa vår kunskapskonstruktion vid verkligheten. Separerad från insikt är fakta alltså ingenting!? Den artificiellt sammansatta kunskapen blir då bara en stelbad modell av verkligheten, utan egenvärde, innan den aktiveras.

Hur litterär sakprosan än är måste den alltid presentera fakta på ett tillförlitligt sätt.

Lonergans insiktsbegrepp betonar även att vi inte enkelt kan återkalla kunskap direkt ur minnet. Om vi ska erfara vår kunskap måste vi omsätta den om och om igen för att se hur kunskapen relaterar till världen. Insikten blir på så vis hårt bunden till nuet och närvaron, ett mänskligt förhållningssätt till omvärlden som ständigt behöver upprätthållas och omprövas. Och är det inte precis så berättelseprocess, läsaakt och inlevelse bär upp och motiverar sakprosans litterära och gestaltande processer? Hur litterär sakprosan än är måste den alltid presentera fakta på ett tillförlitligt sätt. Det möjliggör för läsaren att ge dem mening i en ständig förhandling mellan författarens utgångspunkt och den egna.

Kanske är det först mot bakgrund av skillnaden mellan statisk kunskap och dynamisk insikt som den litterära sakprosans fulla (ut)bildningspotential och betydelse i samhället framstår som en motvikt till falska nyheter, trollfabricerade påverkansattacker och intensionslös AI-kunskap. Men det kräver att kontext, situation och perspektiv medvetandegörs i skrivande, läsande och kritik - att vi på allvar undersöker hur spänningen mellan estetiskt uttryck och faktaförmedling faktiskt fungerar och blir meningsskapande.

Anna Jungstrand

Så kontaktar du Under strecket

Image-text:

Sven Lindqvist kunde skapa insikt av fakta - "sanningskonst" kallade han det. Ett bra exempel är hans verk om Förintelsen, "Utrota varenda jävel". Foto:

Hossein Salmanzadeh/TT

Extra-info:

Detta är en understreckare, en fördjupande essä, dagligen i SvD sedan 1918. Åsikter som uttrycks är skribentens egna.

Professor i sakprosa vid Linnéuniversitetet

Redaktör: Ludvig Hertzberg Mejl: Twitter: Facebook:

Optional[© Svenska Dagbladet Premium]

Alla artiklar är skyddade av upphovsrättslagen. Artiklar får ej distribueras utanför den egna organisationen utan godkännande från

Retriever eller den enskilde utgivaren.

Klicka här för att läsa webartikeln.